

Срђан Вучинић

СОЦИЈАЛИСТИЧКИ НАДРЕАЛИЗАМ: РЕЖИЈА ДУШАН МАКАВЕЈЕВ

Макавејев припада оној генерацији југословенских уметника (рођених 1932/34. године), који су још увек довољно деца да могу доживети сав ужас рата у својој рањивој души, на својој кожи – али који су већ довољно сазрели да из те велике језе могу скицирати обресе свога будућег стварања. Истој генерацији припадају и Леонид Шејка, Дадо Ђурић, Живојин Павловић, Бора Ћосић, Бранко Миљковић, Љуба Поповић, Ђорђе Кадијевић... Свако од њих, на свој начин, успео је да лични кошмар и трауму из детињства сублимише у игру фантазије; и да такву игру, у исти мах, учини судбинском, једино могућом истином властите уметности.

Живојин Павловић прича о својој раној трауми из Јагодине, где је живео са родитељима. Ту су, у јесен 1941, четници Косте Пећанца на тргу обесили једног „шумца“. Враћајући се из школе, морао је да прође преко трга: свакога дана гледао је то тело у гуњу и са опанцима како се њише на ветру... Насилна и брутална смрт постаће, четврт века касније, један од лајт-мотива Павловићевих филмова и прозе.

Као десетогодишњак, Бранко Миљковић био је заљубљен у једну девојчицу, неку годину старију од њега. И онда, у пролеће 1944. савезници су бомбардовали Ниш, страдало је много цивила, и та девојчица била је тешко рањена. Данима је лежала у болници, без свести. Мали Бранко свакога дана је пролазио њеном лицом и ослушкивао суседе како се распитују: да ли се

пробудлиа, не, још није... И то се данима понављало; наравно, никад се није пробудила. *Узалуд је будим, јер ће се пробудити друкчија и нова*, ово је песник Миљковић 13 година касније.

А Макавејев? Како је он ово време доживео?

Са 12 година:

„Докеј је лежао покривен Новим временом, на Чукарици, шестог септембра четрдесет четврте, на краљев рођендан. Енглези су ипак бомбардовали тога дана, и он је лежао блед као крпа и неповређен, само му је из главе, са стране процветао мозак, као кита јоргована заденута у косу.“¹

Са 13 година, на школском излету:

„... 1945. била је слобода и ишли смо на излет. Колона деце пролазила је поред реке, био је то Дунав, кроз велики зелени парк, поред некаквих винограда. Вода је запљускивала врбе поред обале и ту, између корења, пливало је нечије тело, без главе. Тело је било дуго у води и више није имало ни руке, ни ноге, ни изнутрице. Око ребара пловиле су мале љуспице меса које се рашчињавало и подсећало на понашање папира у води. У грудном кошу пливале су рибице и јеле то љуспичасто месо, малим пољупчастим додирима.“²

Са 15 година: Макавејев је са омладинским радним бригадама, изграђују села колонистима у Бачкој и Срему; раде и по десет сати; додир женског тела, доживљај љубави и сексуалности

Са 16 година: налази се на изградњи Аутопута код Вогња

Са 17 година: у блату и мочвари, 1949. ради на изградњи Новог Београда

Са 26 година: изашао је на терасу малог и љупког провинцијског хотела у коме је боравио. Суочен само са звездама. Сви подаци и бројеви у исправама откривају се као фантоми. Као да је крочио у васиону:

„Под звездама, пред собом самим у васиони, отпада све што је изван најужег физички и емоционално неутуђивог остатка мене. Када остане само то, то што постоји само данас, онда, пред звездама смртан, полажеш испит: живим ли ја довољно да бих могао мирно да умрем, живим ли ја активно сада, за свог живота, да бих могао часно да се претворим у минерале и постанем анонимно вечит као звезда, а да никог не буде срамота, јесам ли ја довољно човек, а не само структура меса, крви,

¹ Из текста Д. Макавејева „Детињство“

² Из текста Д. Макавејева „Љуба – светлост виђена изнутра“

костију и длака, и чвор жлезда са неколико неповезаних сентимената, наносима страха и закреченим опасним мислима? Јесам ли постао добар кристал човека који живи и распиње се свим својим хтењима и љубавима да би на крају оставио леп и чист пепео за собом, да ме сад не буде срамота пред тим звездама?“³

Следећих година и деценија, Маквејев је пред звездама полагао испит, свестан да историја није мора из које се може пробудити; да су надреални доживљаји и слике што их је понео из рата и окупације, револуције, обнове и изградње довољан залог за једну представу света и човека која ће рушити сваки клише и конвенцију, сваку упарложеност ума, бирократску и догматску некрозу.

Следи рез, 60 година касније:

„Ето, умро је највећи југославенски филмски редитељ Душан Макавејев. Који, најтачније је, својим занатом, означио смисао нашег социјализма, овај показивао се често, поприлично дадаистички (...) Филмско дело Душана Макавејева наша је заштитна повеља, епохе у којој нам је прошао живот, човек је у њега оно што заправо јесте, метафорично биће, јединствени појав у досадашњем поимању свемира, ирационално по својим замислима, лудо у својим потхватима.“

(Бора Ћосић, у некрологу објављеном у *Данасу*, 2-3. фебруар 2019.)

*

За мене, сам Макавејев је надреална појава у нашој култури и уметности. Посебно у уметности причања. Мада је његов дар филмског приповедача дубоко укорењен у духу београдском, у етосу србијанском и балканском. У нашим крајевима, који нису осетили благодети ренесансе, ни милости Ђокондиног осмеха – и причање као и певање остало је оштро одељено на два пола. Између јуначко-епског и шаљивога, комичног обрасца као да зјапи непремостива провалија. Између нарицања и подругицања, кикота и оплакивања остао је упражњен простор. А можда је та провалија живот сам? онај свакидашњи живот који су наши рапсоди и песници најчешће превиђали, или свесно заобилазили, не примећујући у његовој тривијалности довољно фини и живописан

³ Из текста Д. Макавејева „Неспоразум са стварношћу или Човек под звездама“

материјал за своје ткање и обраду. Између високог и ниског, трагичног и урнебесног остао је, суштински прећутан и игнорисан, уметнички неоткривен и необрађен – тај „мали“ свакидашњи живот који заправо и не познаје жанровске крајности, екстремне емоција. патњу, тугу и смех у чистом стању. Колико се сећам, Кустурица на једном месту, пишући о свом школовању у Прагу, говори о *култи* *обичној људској дана*. Овај култ, који непрекидно, као животно било, осећамо код једног Храбала или Менцла, код наших уметника-приповедача готово да се није дао приметити; можда га нису сматрали достојним уметничке фикције.

Из насељавања, или барем маркирања овог празног простора, као да израста и пресудна вредност Новог југословенског филма и „црног таласа“, а посебно оних филмова које је Макавејев снимео у периоду 1962-1971. године. Јер, шта су друго *Парада* и *Љубавни случај* него слављење *култи* *обичној људској дана*, откривање непатворене поезије и непредвидиве људскости у њему? Уместо „велике“ и званичне, њима влада приватна историја, фрагментирана, изломљена у низ појединачних исечка. У тривијалности свакидашњег, они откривају спонтаност и непредвидивост анонимног људског живота.

Као један од малобројних преседана у нашој култури, филмови Макавејева су ужасавајући и смешни, комични и трагични у истим сценама, често чак и истим кадровима. Најчувенији пример свакако је онај из *W. R.-а*: Миленина одрубљена глава – која нам је претходно, са обдукционог стола испричала своју смрт („Космички зраци прожимали су наша спојена тела... пуслирали смо дамарањем свемира... али он то није могао да издржи... пошао је само корак даље...“) – сада нам се та *Глава бескућница*⁴ смеши са екрана. *И тај божанствени Миленин осмех претвара се са осмехом Вилхелма Рајха, "проналазача космичке живоине, љубавне енергије". Данас у њему претпознајемо и заразни Маков осмех; а можда и далеки ехо ренесансног Ђокондиног осмеха – који је у филмском ојусу нашег аутора, у епохи социјалистичког надреализма коју је осликао, добио посве неслућено овајлођење.*

4 „Глава бескућница“ је и наслов једне песме Васка Попе из његове збирке *Споредно небо* (1968). Попа (који је иначе радио сценарија за неке од раних, наменских документараца Макавејева) сигурно је један од малобројних наших уметника који је могао битије утицати на аутора *Љубавног случаја*. Осећај за алогично, за парадокс и апсурд чине Попину поезију блиском Макавејеву, баш као што су то, на другој страни и Шекино сликарство, проза Боре Ђосића или драмски језик Аце Поповића.